

УДК 81'37: 811.161.2

Кокнова Т. А.

АНАЛІЗ МОРСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У КОМПАРАТИВНОМУ АСПЕКТІ

Стаття присвячена дослідженню морських фразеологізмів в англійській мові у компаративному аспекті. У роботі аналізуються фразеологічні одиниці морської тематики, що порівнюються з перекладацької точки зору, виділені види перекладу, що можуть бути використані під час перекладу фразеологічних одиниць морської тематики філологами та перекладачами.

Ключові слова: фразеологізми морської тематики, фразеологічна одиниця, види перекладу, компаративний аналіз.

Кокнова Т. А. Анализ морских фразеологизмов в компаративном аспекте. – Стаття.

Статья посвящена исследованию морских фразеологизмов в английском языке в компаративном аспекте. В работе анализируются фразеологические единицы морской тематики, которые сравниваются с переводческой точки зрения, выделены виды перевода, которые могут быть использованы во время перевода фразеологических единиц морской тематики филологами и переводчиками.

Ключевые слова: фразеологизмы морской тематики, фразеологическая единица, виды перевода, компаративный анализ.

Koknova T. A. Analysis of nautical idioms in the comparative aspect. – Article.

The article is devoted to the nautical idioms and its study in the comparative aspect in the English language. The paper examines phraseological units of the nautical idioms which are analyzed from the from a translation point of view. In the article are selected translations, which can be used during professional activity of philologists, translators and interpreters.

Key words: nautical theme idioms, phraseological unit, types of translations, comparative analysis.

На сучасному етапі розвитку мовознавства, лінгвістики та перекладознавства домінантою мислення стає не пізнання, а взаєморозуміння, що неминуче призводить до дослідження мови у взаємодії. Взагалі мова є формою відображення навколишнього світу людини і дійсності, а також засобом отримання знань про цю дійсність, як у «картині світу». Термін «картина світу» вперше з'явився у працях Л. Вітгенштейна, присвячених дослідженням в області філософії і логіки, який згодом починає вживатися і в інших науках, центром вивчення яких є людина та її взаємодія з навколишнім світом. Сучасні лінгвісти розглядають картину світу як ідеальне утворення, яке складається зі структурно організованих компонентів, володіє певними властивостями, виконує притаманні йому функції і закономірно розвивається (Ю. Апресян, Н. Арутюнова, А. Бабушкін, Р. Колшанский, А. Леонтьев).

Вивченням людини та її взаємодії з навколишнім світом, що зафіксовано у свідомості та у вигляді понять, образів і поведінкових актів, займалися Н. Арутюнова, В. Воробйов, В. Карасик, М. Красавский, Ю. Степанов. Але слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку фразеології за останні десятиріччя визначено багато різноманітних та недостатньо досліджених проблем. Останнім часом з'явилась велика потреба дослідження фразеологічних одиниць у компаративному аспекті. Проблемі співвіднесення та компаративному аналізу присвячено багато досліджень вітчизняних та іноземних науковців (В. Аракін, В. Гак, Ю. Довгополов, Н. Кіриллова, та ін.). А. Федоров и А. Райхштейн в працях з теорії перекладу особливу увагу приділяють фразеологічній еквівалентності окремих фразеологічних одиниць [1, 125–126]. Різноманітні типи фразеологічної

еквівалентності розглянуті більш конкретно в роботах Ф. Траутмана, М. Геш та О. Каде [2; 3].

Сьогодні сучасна методологія дослідження міжмовних явищ, а саме аналіз перекладених та оригінальних фразеологізмів, знаходиться у стадії розробки. На матеріалі германських мов таке дослідження розпочато Е. Тейч [4]. Активно розробляється методологія компаративного аналізу перекладів й оригінальних текстів на лексико-граматичному рівні, яке було розпочато ще Дж. Хокінсом та аналітично розроблено в аспекті перекладознавства М. Догерті, Д. Бібером, Д. Кенні. На матеріалі зіставлення західноєвропейських та слов'янських мов в аспекті перекладознавства фундаментальних досліджень поки що немає. Цей висновок є актуальним для дослідження фразеологічних одиниць морської тематики, а саме у контексті порівняння з точки зору їх перекладу.

Саме тому мета статті полягає в аналізі морських фразеологізмів у їх компаративному аспекті з акцентом саме на проблемі їх перекладу. Для реалізації зазначеної мети було визначені завдання: виділити фразеологічні одиниці для аналізу; визначити види перекладу фразеологічних одиниць морської тематики для їх компаративного аналізу.

У статті був використаний метод порівняльного/компаративного аналізу, де матеріалом дослідження послужили дані фразеологічних словників англійської та української мов.

Перш ніж перейти до розгляду матеріалу, звернемося до визначення терміну «компаративний аспект». «Аспект», у філософському розумінні, розглядається як явище, за рахунок якого сприймається або оцінюється те чи інше явище, предмет, подія [5, 56]. «Компаративність», або «зіставлення», дає можливість не тільки більш

чітко розкрити специфіку досліджуваних явищ у кожній мові, але й пізнати їх загальні та індивідуально-мовні властивості [6, 94]. Зіставне дослідження мов не тільки виявляється корисним у перекладацькій практиці, але й є необхідною передумовою наукового осмислення проблем перекладу, з якими має особливо багато точок дотику компаративна стилістика [7, 167]. Обробка конкретного мовного матеріалу із застосуванням порівняльного методу може надати істотну допомогу лексикографам у їх роботі із зіставлення мовного матеріалу і складання двомовних словників [8, 13]. Однак значення порівняльного методу не можна обмежувати суто практичними, прикладними результатами, які можуть бути отримані з його допомогою. Зіставне вивчення мов має також самостійне теоретичне значення, тобто сприяє подальшому розкриттю законів мовного розвитку. Саме тому під аналізом фразеологічних одиниць морської тематики у компаративному аспекті ми розуміємо порівняльний аналіз українських та англійських фразеологізмів морської тематики з точки зору їх способів перекладу.

Для розвитку загальної теорії компаративної фразеології піддаються дослідженню тільки схожі фразеологізми різних мов, тобто компаративна лінгвістика передбачає наявність між мовами, що порівнюються, факту сумісності. Види міжмовних відносин, їх тотожності або відмінності виявляються при зіставленні англійських та українських фразеологічних одиниць (ФО). Крім того, компаративна характеристика ФО має і кількісний аспект, тобто число еквівалентів конкретної ФО, а саме їх порівняльна кількість, використовуються дуже часто під час аналізу двох мов [3, 70].

У дослідженнях А. Райхштейна розглядаються аспектна і формально-смілова співвіднесеність ФО різних мов окремо. Аспектна співвіднесеність ФО передбачає співвіднесеність їх компонентного складу і граматичної організації. Отже, вона має для англійської та російської мов тільки непрямий, структурно-семантичний характер, так як для віддалено споріднених мов безпосередня матеріальна тотожність лексичних компонентів і граматичних структур не є типовою [1, 86]. Функціонально-смілова співвіднесеність ФО передбачає тотожність семного складу і додаткових конотацій у сукупному змісті і значенні зіставлених ФО, саме тому є повний збіг їх сигніфікативного і прагматичного значень [1, 86].

Важливою умовою для створення вдалого перекладу є вміння відмежувати в тексті ФО від вільної мовної одиниці. ФО, використані у тексті, можуть мати різну стилістичну забарвленість, різну образну основу, різну емотивну функцію [8, 14]. При перекладі фразеологічних одиниць морської тематики також можна встановити певні

закономірності і виділити чотири різні способи їх передачі:

1) з повним збереженням іншомовного образу (перекладаються ФО найрізноманітнішої структури, що мають інтернаціональний характер та чий образ зберігається без змін: «*rew against the flood*» – «*пливти за течією*») [13, 543];

2) часткова зміна образності (ФО) в перекладі зберігається, але з певними змінами лексичного та/або граматичного характеру, замінюватися може один з компонентів словосполучення, образний компонент іншим, близьким йому, або допоміжний компонент – будь-яким: «*in deep waters*» – «*горе/важке становище*» [13, 324]. Зберігається образ, але змінюється граматична форма вираження «*to sail before the mast*» або «*to serve before the mast*» – «*служити простим матросом*» [14, 33]; «*to go foreign*» = «*to fit foreign*» = «*їти в іноземне плавання*» [14, 16]; «*to lower one's colours*» = «*to strike one's colours*» = «*to haul down one's colours*» = *здаватися, покорятися* [13, 142–143];

3) з повною заміною образності (ФО), при перекладі яких доводиться повністю замінювати їх образну основу. Повна заміна образної основи може вважатися адекватною, якщо вона точно передає зміст висловлювання і відповідає експресивно-стилістичному характеру ФО і загальної тональності оригіналу «*keeping the flag flyin*» зі значенням «*ніколи не здаватися*» [13, 257]. Образність відрізняється в різних мовах, що при перекладі веде до цілісного перетворення ФО: значення фразеологічних зрощень не впливає із суми значень їх компонентів, часто воно не має нічого спільного зі значенням слів: «*box the compass*» має значення «*прийти до того, з чого починав*» (мор. – «*правильно називати румби компаса*») [15];

4) із зняттям образності (переклад ФО зі зняттям образності – не кращий вихід з положення, тому пов'язаний з втратою виразності. Наприклад, «*rest on one's oars*» – «*сидіти склавши руки*» [13, 230]. Переклад «*сушити весла*» не прийнятний ні в якому контексті. Деякі англійські фразеологічні зрощення, образність яких не сприймається, переводяться експресивними словами або словосполученнями).

В англійській мові існують фразеологічні єдності, побудовані у вигляді порівнянь. Їх можна поділити на три групи: єдності, які мають повну образну відповідність в обох мовах: «*leave her high and dry on land, as a fish out of its native element, sail under false colours*» – «*не казати своє справжнє ім'я*» [16].

Взагалі, говорячи про прийоми перекладу у теоретичному плані, потрібно всю фразеологію певної мови класифікувати за якимось обґрунтованим критерієм на групи, в межах яких спостерігався б як основний той чи інший прийом, той чи

інший підхід до передачі ФО [7, 55]. Багато науковців в якості вихідної точки беруть лінгвістичні класифікації, побудовані в основному на критерії неподільності фразеологізмів. Залежно від ряду додаткових ознак мотивування значення, метафоричності та ін. визначається місце ФО в одному з таких трьох (чотирьох) розділів: фразеологічні зрощення (ідіоми), фразеологічні єдності (метафоричні одиниці), фразеологічні поєднання і фразеологічні вирази (Ш. Баллі, В. Виноградов, Б. Ларін, Н. Шанський). Показовою щодо творчого використання такої класифікації в теорії і практиці перекладу можна вважати роботу А. Федорова, який відзначає відсутність чітких меж між окремими рубриками, «різний ступінь вмотивованості, прозорості внутрішньої форми та національної специфічності» єдностей, який може зажадати від перекладача «приблизно такого ж підходу, як ідіоми» [11, 116]. Та ж класифікація «вельми зручна для теорії та практики перекладу» і на думку Я. Рецкер, який, однак, бере з неї тільки єдності і зрощення, вважаючи, що відносно цих двох груп ФО слід застосовувати неоднакові прийоми перекладу: «переклад фразеологічної єдності повинен, по можливості, бути образним», а переклад фразеологічного зрощення «здійснюється переважно прийомом цілісного перетворення» [9, 180–181]. Такий підхід до класифікації прийомів перекладу ФО не можна вважати неправильним, оскільки від ступеня злитості компонентів безсумнівно залежить і можливість повноцінного перекладу, вибір найбільш вдалих прийомів.

Можливості досягнення повноцінного словникового перекладу ФО залежать в основному від співвідношень між одиницями мови оригіналу (МО) і мови перекладу (МП): ФО має в МО точну, не залежну від контексту повноцінну відповідність (смісловне значення та конотації); ФО можна передати на мові перекладу (МП) тією чи іншою відповідністю, звичайно, з деякими відступами від повноцінного перекладу, перекладається варіантом (аналогом); ФО не має в МП ні еквівалентів, ні аналогів, неперекладна у словниковому порядку [8, 16].

Дещо спрощуючи схему, можна сказати, що ФО перекладають або фразеологізмом (перші два пункти) – фразеологічний переклад, або іншими засобами (за відсутністю фразеологічних еквівалентів та аналогів) – нефразеологічний переклад. Між ними є безліч проміжних, середніх рішень, з якими пов'язаний подальший розвиток нашої схеми: прийоми перекладу в інших розрізах залежно від деяких характерних ознак і видів ФО (образна фразеологія): переклад з урахуванням стилю, колориту, мови, авторства окремих одиниць та ін. Перераховані додаткові аспекти повніше представляють проблему перекладу ФО, полегшають вибір найбільш вдалого прийому.

Отже, фразеологічний переклад передбачає використання у тексті перекладу стійких одиниць різного ступеня близькості між одиницею МО і співвіднесеною одиницею МП – від повного і абсолютного еквівалента до приблизного фразеологічного співвіднесення:

1. Фразеологічний еквівалент – це фразеологізм на МП, за всіма показниками рівноцінний для перекладної одиниці. Зазвичай, така одиниця, незалежно від контексту, повинна володіти тими ж денотативними та конотативними значеннями, тобто мати приблизно однаковий компонентний склад, мати поруч однакові лексико-граматичні показники: сполучуваність (наприклад, щодо вимоги натхненність\бездушність), відносність до однієї граматичної категорії, сфери використання, контексту та ін.

2. Неповний (частковий) фразеологічний еквівалент – це той, еквівалент, що є повним або абсолютним еквівалентом співзначної одиниці у мові перекладу, наприклад, «*to make shipshape*» – «*навести порядок*» [13, 593].

Деякі науковці підкреслюють можливість *відміни оригінальної ФО* від тої, що була перекладена за компонентним складом; наприклад, один і той самий образ може бути представлений більш економічно або узагальнено. Такі образи можуть бути досить близькі в одній мові, але досить незрозумілі у іншій. Наприклад, «*блискавка*» – «*грім*» (нім. *Blitz aus heiterem Himmel* й укр. *грім серед ясного неба*); або «*схожість*» українська для болгарина та француза більш зрозуміло «*дві каплі води*», а у німця і чеха це «*два яйця*», в англійця – «*дві горошини*» [16]. Саме таким чином помітно, що два аналогічні образи (на МО та МП) можуть і не мати нічого спільного між собою, але це не говорить про те, що вини не стануть еквівалентними під час здійснення перекладу.

Ще один вид перекладу, що використовується під час передачі фразеологізмів, це запропонування *індивідуальних еквівалентів*. Якщо перекладач не має змоги знайти відповідний фразеологізм у словнику, то йому необхідно сформулювати його самостійно так, щоб він максимально був схожий на оригінал. Якщо такий переклад задовольняє читача, то це говорить про ефективну спробу передати зміст та стиль одиниці, що перекладалася, у достатній «фразеологічній» формі. Під час такої форми роботи перекладачу рекомендують робити переформулювання вже існуючих фразеологізмів, змінюючи їх структуру, додаючи нові компоненти, комбінуючи з двох фразеологічних одиниць одну та ін.

Фразеологічні одиниці, що були сформовані історично, міфологічно, з літературних джерел запозичувались з однієї мови в іншу та таким чином існують у багатьох мовах і не залежать від соціального життя, трудової діяльності роз-

витку науки та культури [10, 116]. Дуже часто такі фразеологізми відносяться до крилатих висловів. Так, наприклад, у мовах можна зустріти ФО «with flying colours» – «переможно» [16]. У XVII ст. широко використовувався дієслівний морський фразеологізм «to bring off with flying colours» – «вийти переможцем» [15]; згодом дієслово *bring off* було замінено на *come off* і морський фразеологізм (МФ) «to come off with flying colours» отримав нове значення «домогтися успіху» [17]. У XX ст. дієслівний компонент залишає склад морського фразеологізму і в результаті з'являється нова фразеологічна одиниця морської тематики «with flying colours», а згодом «flying colours», що має значення символу перемоги.

Такий приклад говорить про те, що, в основному, такі фразеологізми перекладаються калькуванням, але із можливими відмінностями (словосполучення – складне слово, різні види суфіксації). До калькування вдаються тоді, коли коли дослівний переклад може довести до читача більш точний зміст всього фразеологізму. Можливо використовувати калькування, по-перше, в історично повністю не сформованих фразеологізмах; по-друге, у декількох приказах, що не мають підтексту; по-третє, при перекладі стійких порівнянь. Наприклад, англійську приказку «caution is the parent of safety» [13, 204] можна перекладати дослівно та отримати непогане та зрозуміле для українців прислів'я «Обережність – матір безпеки».

Інколи перекладачі можуть використовувати нефразеологічний переклад за допомогою лексичних засобів. Таким засобом користуються лише тоді, коли не можливо знайти еквівалент у мові перекладу, але у такому випадку перекладач має завжди враховувати деяку втрату контексту (образності, експресивності, конотації, афористичності).

Суто лексичний переклад фразеологізмів використовується дуже часто тоді, коли ми маємо фразеологічну одиницю у мові перекладу, а у мові оригіналу вона виражається словом. Наприклад, «to catch the boat» – «не спізнюватися» [13, 184].

Говорячи про фразеологізми морської тематики, ми не можемо оминати проблему передачі національного колориту під час перекладу фразеологічних одиниць. Вибір прийомів перекладу ФО залежить від наявності або відсутності у неї національного забарвлення. Питання збереження колориту при перекладі докладніше розглянуто у зв'язку з передачею реалій, але у фразеології воно ставиться дещо інакше. У національні кольори пофарбовано дуже багато фразеологізмів, в тому числі, на думку Я. Рецкер, і нейтральні за стилем. Інтернаціональні одиниці у складі фразеології будь-якої мови становлять меншість, а з

запозичених багато придбали вже відповідний колорит [12, 26].

Національний колорит ФО може бути обумовлений специфічним забарвленням окремого компонента (реалія, власне ім'я) або характером самої одиниці, пов'язаної тим чи іншим шляхом з національними особливостями відповідного народу [7, 217]. Реалія, як будь-який компонент ФО, втрачає більшу частину свого семантичного значення, а також тісніший зв'язок між компонентами. І звідси основна складність перекладу таких одиниць: їх не можна передавати еквівалентами, оскільки еквівалентність передбачає ідентичність всіх показників, у тому числі і національного забарвлення, а це практично неможливо.

Отже, колорит перетворює ФО у своєрідну реалію, яка, на відміну від «лексичної реалії», передається при перекладі не шляхом транскрипції, а, на думку більшості науковців, калькою [7; 8; 10]. З цим ми погоджуємося тільки наполовину. Традиційний приклад: англ. «old boat» – слід перекласти не семантичним еквівалентом, а кальками «розвалина», «стара калоша» [17]. Такий приклад говорить про те, що при перекладі у більшості випадків розумніше буде пожертвувати частиною колориту, яка збереглася в даній одиниці.

Перекладу фразеологізмів приділено чимало уваги в теоретичних роботах багатьох галузей. Особливо цей матеріал важливий для здійснення аналізу художньої, публіцистичної, суспільно-політичної літератури, у багатьох публікаціях з теорії фразеології і порівняльної лінгвістики. Наукова література пропонує різні варіанти перекладу фразеологічних одиниць морської тематики, але, на жаль, єдиного стандарту, який можна було б використовувати у всіх випадках життя, не існує. Навіть сучасні великі словники не в змозі впоратися із поставленими завданнями. Але враховуючи всі виділені можливості перекладу фразеологічних одиниць морської тематики, перекладач інтегрує в особисте мислення визначені варіанти та робить співвіднесення з думкою носіїв мови, на яку здійснює переклад, використовуючи при цьому все багатство англійської мови.

Проведене дослідження дозволило нам зробити такі висновки. На підставі аналізу наукової літератури з'ясовано актуальність розгляду морських фразеологізмів у компаративному аспекті, акцентуючи увагу за способами їх перекладу, та розкрито види перекладу, що можна використовувати під час перекладу морських фразеологізмів. Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаються у дослідженні особливостей перекладу англійських фразеологічних одиниць морської тематики, враховуючи їх національну своєрідність та специфіку національної англійської країни у художній літературі.

Література

1. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А.Д. Райхштейн. – М. : Высшая школа, 1980. – 143 с.
2. Райхштейн А.Д. О межъязыковом сопоставлении фразеологических единиц / А.Д. Райхштейн // Иностранные языки в школе. – 1979. – № 4. – С. 31–44.
3. Шепелева Е.В. Особенности перевода фразеологизмов / Е.В. Шепелева // Известия Пензенского государственного университета им. В.Г. Белинского. – 2009. – № 11(15) – С. 68–72.
4. Teich E. Cross-Linguistic Variation in System and Text : A Methodology for the Investigation of Translations and Comparable Texts / E. Teich. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2003. – 276 p.
5. Арсеньева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц / Е.Ф. Арсеньева. – Казань, 1989. – 123 с.
6. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология / В.Г. Гак. – М. : Междунар. отношения., 1977. – 246 с.
7. Бондаренко И.В. Английская терминология мореходства как предмет филологического исследования : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.02 / И.В. Бондаренко. – М., 1992. – 263 с.
8. Шадрин Н.Л. Перевод контекстуально-преобразованных фразеологических единиц и семантико-стилистическая проблема : автореф. дис. ... канд. филол. наук. : спец. 10.01.10 / Н.Л. Шадрин. – М., 1970. – 28 с.
9. Левицкая Т., Фитерман А. Обновление фразеологических единиц и передача этого приёма в переводе // Тетради переводчика. – 1968. – № 5. – С. 46–48.
10. Арсеньева Ю. Сопоставительный анализ фразеологических эвфемизмов в английском и русском языках / Ю.Арсеньева // Русский язык как феномен культуры : матер. межвуз. науч. конф., Казань, 10–11 декабря 2007 г. / КГУКИ. – Казань : Изд-во «Плутон», 2008. – С. 187–190.
11. Федоров А.В. Введение в теорию перевода / А.В. Федоров – М., 1958. – 174 с.
12. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. – М., 1974. – 185 с.
13. Фаворов П.А. Джерела ілюстрованого матеріалу
14. Фаворов П.А. Англо-русский морской словарь : ок. 50 000 слов / П.А. Фаворов. – М. : Сов. энциклопедия, 1973 – 780 с.
15. Поваляев Г.Н. Англо-русский толковый словарь морских терминов / Г.Н. Поваляев. – М. : Космосинформ, 1997 – 214 с.
16. Nautical Phrases [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.phrases.org.uk/meanings/nautical-phrases.html>.
17. Nautical language [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://see-the-sea.org/nautical/naut-body.htm>.
18. Nautical & Sailing Terms & Nomenclature [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.photographers1.com/Sailing/NauticalTerms&Nomenclature.html>.